

Renata Stachura-Lupa<https://orcid.org/0000-0003-4962-962X>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

renata.stachura-lupa@uken.krakow.pl

DOI: 10.35765/pk.2024.4704.06

Samokształcenie, literatura i spiski. Kultura studencka w Krakowie drugiej połowy XIX wieku

STRESZCZENIE

Artykuł ukazuje kulturę studencką w Krakowie w drugiej połowie XIX w. jako zjawisko uwarunkowane politycznie i społecznie. Autorka przedstawia działalność przedstawicieli pokolenia zaliczanego przez badaczy do grona przedburzowców galicyjskich – formacji intelektualnej, która jeszcze przed powstaniem styczniowym, w schyłkowej fazie romantyzmu zapowiadała pojawienie się na ziemiach polskich tendencji pozytywistycznych. W drugiej połowie XIX w. młodzież akademicka podejmuje próby samoorganizowania się. Powołuje do istnienia organizacje, stowarzyszenia i koła (formalne i nieformalne) o charakterze samopomocowym, które zakładają wzajemną troskę członków o swój rozwój intelektualny i naukowy, udział w życiu kulturalno-społecznym miasta i pomoc socjalną dla najuboższych. W okresie przed powstaniem styczniowym w kręgach studenckich nasilają się nastroje patriotyczne. Młodzież krakowska bierze udział w demonstracjach patriotycznych i konspiracji, a także bezpośrednio w walce. Jedną z takich grup zorientowanych samokształceniowo jest „pracownia Filippiego”, działająca w Krakowie u początku lat 60. XIX w., której członkami byli m.in. Michał Bałucki, Adam Belcikowski, Józef Szujski, Jan Matejko i Tadeusz Wojciechowski.

SŁOWA KLUCZE: Kraków, Uniwersytet Jagielloński, organizacje studenckie, działalność patriotyczna, samokształcenie, literatura

ABSTRACT

Self-education, Literature and Conspiracies: Student Culture in Krakow in the Second Half of the 19th Century

The paper presents student culture in Cracow during the second half of the 19th century as a politically and socially shaped phenomenon. The author examines the activities of representatives from the generation identified by scholars as Galician intellectuals before the January Uprising. This group anticipated positivist trends in Poland during the final phase of Romanticism.

Sugerowane cytowanie: Stachura-Lupa, R. (2024). Samokształcenie, literatura i spiski. Kultura studencka w Krakowie drugiej połowy XIX wieku. © ⓘ *Perspektywy Kultury*, 4(47), ss. 69–79. DOI: 10.35765/pk.2024.4704.06

Nadesłano: 16.07.2024

Zaakceptowano: 04.10.2024

In the second half of the 19th century, academic youth made attempts at self-organising, establishing both formal and informal organisations, associations, and circles of a mutual aid nature. These groups focused on the intellectual and scientific development of their members, participation in city's cultural and social life, and providing assistance to the poorest. Prior to the January Uprising, a patriotic atmosphere prevailed within student groups. Young people in Cracow took part in patriotic demonstrations, conspiracies, and directly in the struggle. One such group, dedicated to self-education, was "pracownia Filippiego" (Filippi's workshop), founded in Cracow in the early 1860's. Its members included Michał Bałucki, Adam Belcikowski, Józef Szujski, Jan Matejko, and Tadeusz Wojciechowski.

KEYWORDS: Krakow, Jagiellonian University, student organizations, patriotic activities, self-education, literature

Wstęp

„Życie nasze studenckie było zresztą bardzo przyjemne, mieliśmy swoje uciechy, rozrywki, zabawy” – zapisuje w swoim pamiętniku Karol Żalski, bohater *Wielkich początków. Powieści w dwóch częściach, złożonej z obrazków i wspomnień krakowskich* Jana Kantego Turskiego (Turski, 1865, s. 124). Wśród „rytuałów” składających się na życie naukowo-towarzyskie pokolenia uczniów Gimnazjum św. Anny i studentów krakowskiej Alma Mater urodzonych w latach 30. XIX w. bohater po części autobiograficznej powieści Turskiego wymienia: zwyczaj wznoszenia modłów o wstawienictwo i opiekę do św. Jana Kantego w jego kaplicy w Collegium Maius, by nie zostać przez nauczyciela „wyrwanym do lekcji”, spotkania i pogawędki na Plantach, grę w piłkę na Błoniach, „w werbownika, palestrę” (Turski, 1865, s. 125), czasem z udziałem „panów profesorów” (nauczycieli gimnazjalnych), ślizgawkę na Rudawie, obchody oktawy Bożego Ciała. Turski (1833–1870, ps. Jan Kanty Rogala, Piotr Krakowianin, urodzony i pochowany w Krakowie) pochodził z rodziny mieszczańskiej o tradycjach narodowowyzwoleńczych (jego ojciec był weteranem wojen napoleońskich). Po ukończeniu Gimnazjum św. Anny podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Początkowo studiował prawo (1854–1856), które porzucił na rzecz filozofii i historii literatury (1856–1858), następnie wstąpił do seminarium duchownego w Tarnowie. Naukę w seminarium przerwał, został gubernierem, a potem nauczycielem w gimnazjum w Nowym Sączu. Aresztowany za działalność patriotyczną, otrzymał zakaz nauczania na terenie Galicji. Przez czas jakiś przebywał w Warszawie i w Kołomyi. Pisał poematy, powieści, dramaty, artykuły publicystyczne, tłumaczył na język polski twórczość m.in. Francesca Petrarci, Georga Byrona,

Heinricha Heinego, był publicystą, redaktorem i współredaktorem czasopism, m.in. warszawskiego pisma dla kobiet „Bazar”, „Ogniwa” w Czerńowcach i krakowskiej „Niewiasty” (Maciejewski, 1971; Czesak, 2021).

Powieść *Wielkie początki* Turski zadedykował „Józefowi Szujskiemu w dowód przyjaźni” (Turski, 1865, s. nlb). Turski i Szujski (1835–1883), poeta, prozaik, przyszły stańczyk i polityk, współtwórca krakowskiej szkoły historycznej, należeli do grona „ostatnich romantyków krakowskich” (Gracz-Chmura, 2013, s. 305) czy, jak dowodził Janusz Maciejewski, przedburzowców galicyjskich – formacji intelektualnej, stojącej ponad podziałami na generacje i jednostki pokoleniowe, która jeszcze przed powstaniem styczniowym, w schyłkowej fazie romantyzmu zapowiadała pojawienie się na ziemiach polskich tendencji pozytywistycznych (Maciejewski, 1971). Przedburzowcy, z powodów ideowo-towarzyskich i młodego wieku pozbawieni możliwości publikowania na łamach krakowskiego „Czasu” (zdominowanego przez konserwatystów), współpracowali z lwowskim „Dziennikiem Literackim” Jana Dobrzańskiego, a następnie, w latach 60. XIX w. – z „Czytelnią dla Młodzieży” (Lwów) i „Niewiastą” (Kraków).

Próby samoorganizowania się i powstańcza konspiracja

Życie intelektualne i kulturalne Krakowa w latach 40. i 50. XIX w. było ubogie. Po wypadkach 1848 r. władze austriackie zaostrzyły politykę antypolską. Germanizacja objęła urzędy, placówki handlowe, szkoły i Uniwersytet Jagielloński. Na fali przymusowych zwolnień posady w uczelni stracili m.in. Wincenty Pol, Antoni Małecki i Antoni Zygmunt Helcel. Zmianie uległa struktura społeczna miasta na skutek, z jednej strony, wzmożonej emigracji ludności polskiej, a z drugiej, napływu urzędników, wojskowych i kupców austriackich, a także nadania nowych praw ludności żydowskiej. Teatr miejski, borykający się z cenzurą i problemami finansowymi, wystawiał sztuki lekkie, preferowane przez krakowską publiczność, polskie lub należące do repertuaru scen zagranicznych, głównie niemieckich i francuskich. W 1853 r. w mieście wznowiono działalność teatru austriackiego, specjalizującego się w operach i operetkach, który konkurował ze sceną polską (Got, 1984). Do rozrywek szczególnie popularnych wśród krakowian należały bale, rauty, loterie, teatryki letnie i amatorskie, żywe obrazy, koncerty, cyrk i pokazy pirotechniczne (Estreicherówna, 1968). W latach 50. XIX w. krakowską publiczność elektryzowały m.in. występy hiszpańskiej tancerki (romskiego pochodzenia) Pepity de Olivy (właśc. Josefa Dominga Duran Ortega) i amerykańskiego ciemnoskórego tragika szekspirowskiego Iry Aldridge’a (*Część literacko-artystyczna. Ira Aldridge. Życiorys*, 1854).

Do liberalizacji polityki zaborczej wobec ludności polskiej zmusiła Austrię dopiero klęska w wojnie z Napoleonem III i Królestwem Włoskim w 1859 r. Tekę ministra spraw wewnętrznych w rządzie austriackim otrzymał Agenor Gołuchowski, który opowiadał się za ograniczeniem biurokracji austriackiej i zwiększeniem niezależności ziem podbitych. Austria weszła na drogę przekształceń ustrojowych, stała się monarchią konstytucyjną. Następnym przemian polityczno-gospodarczych na ziemiach polskich zaboru austriackiego stał się wzrost nastrojów patriotycznych wśród młodzieży galicyjskiej – lwowskiej i krakowskiej. Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego rozpoczęli batalię o repolonizację szkolnictwa i zniwelowanie skutków polityki Aleksandra Bacha, premiera rządu austriackiego w latach 1852–1859. Jesienią 1859 r. delegacja krakowskich studentów udała się do Wiednia z petycją o przywrócenie na Uniwersytecie Jagiellońskim języka polskiego jako wykładowego. Delegaci: Alfred Szczepański i Wojciech Wołek zostali aresztowani, niedługo potem senat akademicki podjął decyzję o ich wydaleniu. W sprawie interweniował nawet książę Jerzy Czartoryski i Hotel Lambert, decyzja o relegowaniu obu studentów została cofnięta. Niedługo potem język polski powrócił do Uniwersytetu Jagiellońskiego jako wykładowy, a do istnienia powołano Katedrę Historii Polski (1868).

Na przełomie lat 50. i 60. XIX w., na fali rosnących nastrojów patriotycznych, doszło do rozkwitu kół i stowarzyszeń samopomocy studenckiej, których celem było wsparcie naukowe i materialne swoich członków. Jedną z takich organizacji, początkowo tajnych, działających bezprawnie, z czasem przekształciła się w Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego pod opieką św. Jana Kantego (zwane Bratnią Pomocą), zalegalizowane po latach starań w 1866 r. W ramach swojej działalności stowarzyszenie prowadziło stołówkę studencką i kasę chorych, udzielało zapomóg i zapewniało studentom możliwość korzystania z tanich mieszkań (Miśko, 1891; Jakubas, 2013). Z Bratniej Pomocy wyłoniła się Czytelnia Akademicka, której członkowie początkowo gromadzili się w restauracji „przyjaciela młodzieży” Ziemińskiego w kamienicy przy linii A–B, a po interwencji policji i wypadkach 1863 r. przenieśli się na ul. Floriańską, do mieszkania jej prezesa, Teofila Malinowskiego. Czytelnia miała charakter samokształceniowy, ze składek członkowskich zaopatrywała się w prasę i książki (Myśliński, 1964). Jak po latach wspominał Kazimierz Chłędowski, lokal Ziemińskiego

[b]ył to ideał restauracji dla młodzieży. Znaleźć tam można było zdrowe pożywienie, kredyt, przyjacielską rozmowę, zabawę (...). W chwilach gorętszych, ważniejszych drzwi się zamykało, jak w prywatnym domu, mówcy wstępowali na bilard, jak na trybunę; odbywały się żwawe polityczne dysputy (Chłędowski, 1957, s. 126).

Jeszcze pod koniec 1857 r. inicjatywę zawiązania stowarzyszenia studenckiego podjęła grupa młodszych studentów Wszechnicy Jagiellońskiej pod przewodnictwem Michała Bałuckiego, Mieczysława Bochenka, Ludwika Gumpłowicza, Alfreda Szczepańskiego i Ludwika Kubali. Jak wynika ze spisanego ręką Bałuckiego *Zarysu urzędzenia stowarzyszenia*, grupa stawiała przed sobą cele samokształceniowe: podczas odbywanych „w ostatnią niedzielę każdego miesiąca” (a w razie potrzeby częściej) zebrań ich uczestnicy mieli przedstawiać i pod osąd kolegów poddawać swoje prace „literackie, filozoficzne, historyczne, przyrodnicze” (*Zarys urzędzenia stowarzyszenia*, za: Maciejewski, 1971, s. 31–32). W jakiej mierze i czy w ogóle zdołano zrealizować zapisane w statucie zamierzenia – nie wiadomo. W pierwszej połowie lat 60. XIX w. działalność prowadziła grupa zwana umownie od miejsca spotkań „pracownią Filippiego”, być może stanowiąca kontynuację stowarzyszenia, którą do istnienia powołali lub usiłowali powołać akademicy z kręgu Bałuckiego. W jej zebraniach organizowanych w pracowni rzeźbiarskiej Parysa Filippiego w refektarzu Franciszkanów uczestniczyli studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego (m.in. Bałucki, Turski, Szujski, Adam Bełcikowski, Tadeusz Wojciechowski) i Szkoły Sztuk Pięknych (Filippi, Franciszek Wyspiański, Aleksander Kotsis, Jan Matejko), muzycy (Władysław Żeleński) i aktorzy (Felix Benda, Karol Królikowski).

Wielcy i mali, starsi i młodzi, bez różnicy, przyjaźnie sobie dłonie uściśleli i poufne prowadzili rozmowy. (...) Zajmujące były te zebrania; na młode umysły oddziaływała podniecająco ta olbrzymia pracownia sklepiona, napelniona posągami, które z ciemności wychylały się fantastycznie i zdawały się brać udział w nocnych posiedzeniach. Herbatka albo miód i precle stanowiły całą ucztę – ale za to serca i umysły miały prawdziwie luksusowe gody. Czytało się poezje zakazane w szkole, młode talenty zwierzały się kolegom ze swych prób młodzieńczych i pomysłów na przyszłość. W sercach było ciepło wtedy, a w umysłach rozpałał się już ten ogień, który podniecony w roku 1861 prześladowaniami, miał w roku 1863 wybuchnąć gwałtownie i ogarnąć większą część Polski

– wspominał po latach Bałucki (za: Pieniążek, 1888, s. 9–10). Szczytowy okres aktywności „pracowni Filippiego” przypadł na lata poprzedzające wybuch powstania styczniowego. Podczas spotkań czytano poezję romantyczną, prezentowano własne prace naukowe i literackie czy wreszcie dyskutowano o polityce i sprawie narodowej. Podstawowy kanon lekturowy młodych stanowiły dzieła romantyków, nieobecne w programach studiów, zwłaszcza Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego, w dalszej kolejności twórcy krajowi, m.in. Wincenty Pol, Józef Ignacy Kraszewski, Kornel Ujejski, Teofil Lenartowicz, a także pisarze obcojęzyczni. Jak dowodził

Bałucki, „Mickiewicza umiał każdy z nas prawie na pamięć, gdy tymczasem większa część utworów Słowackiego była dla nas zupełną nowością i to nowością, która nas porывała, olśniewała i zapalała” (Bałucki, 1897, s. 1). Wartość literatury romantycznej dostrzegano w jej zaangażowaniu w sprawy narodowe, krytycyzmie społecznym, zainteresowaniu przeszłością i procesami historycznymi, radykalizmie etycznym i tendencjach demokratycznych (co odnajdywano przede wszystkim w twórczości Słowackiego). Z kolei z krytyką ze strony młodych postępowców spotkały się romantyczne spekulacje filozoficzne, mesjanizm, mistyka, ironia, wizjonerstwo, egotyzm. Od literatury i sztuki oczekiwano zainteresowania kwestiami społecznymi, użyteczności i prawdopodobieństwa życiowego, typowości i weryzmu (popularnych już w literaturze biedermeieru), unikania fantastyki i grozy. Pierwszeństwo przyznano prozie artystycznej, zwłaszcza powieści, opowiadaniu i noweli, także ze sztafażem historycznym i politycznym, dalsze miejsca zajęły dramat historyczny i komedia (społeczna lub historyczna).

W przededniu powstania styczniowego nastroje patriotyczne wśród krakowskiej młodzieży nasiliły się. Przycichło życie towarzyskie: zabawy, koncerty, loterie, rauty i bale. Na ulicach zapanowała moda na strój narodowy, na znak żałoby czarny. Jedynie w niedziele i w święta „widać było więcej białych żupanów, granatowych kontuszów z wylotami podbitymi amarantowym jedwabiem” (Chłędowski, 1957, s. 127). Z ostracyzmem ze strony braci studenckiej spotkało się lekceważenie żałoby narodowej przez grupę określaną potocznie „jockey klubem” (studentów noszących się po angielsku, z cylindrem zamiast konfederatki), słynącej z rozrywkowego, swobodnego stylu życia (Dębicki, 1896, s. 168). Nastrojona patriotycznie młodzież gimnazjalna i uniwersytecka współorganizowała demonstracje patriotyczne i powstańczą konspirację. Jesienią 1862 r. z inicjatywy studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego zorganizowano ogólnopolski zjazd kół akademickich, z udziałem m.in. delegata warszawskiego Komitetu Centralnego Bronisława Szwarcego. Podczas zjazdu doszło do utworzenia Rady Naczelnej Galicji jako organu zwierzchniego Ław Krakowskiej i Lwowskiej (Tyrowicz, 1968, s. 13). Na wieść o wybuchu powstania styczniowego grupa krakowskich studentów (w pierwszej kolejności o litewskich korzeniach) ruszyła do stolicy, część przyłączyła się do oddziałów powstańczych Apolinarego Kurowskiego, a następnie Mariana Langiewicza lub zajęła się organizowaniem wsparcia dla walczących: przerzutem broni i amunicji, kolportowaniem ulotek (Tokarz, 1914; Zgórnjak, 1964). Klęska wyprawy oddziałów Kurowskiego na Miechów (17 marca) pogrążyła Kraków w żałobie, a zarazem osłabiła wśród młodzieży wiarę w sens zrywu. Pogrzeby ofiar zmieniły się w manifestacje patriotyczne, pod wpływem opinii publicznej władze powstańcze przeprowadziły wewnętrzne

śledztwo, mające ustalić przyczynę klęski. Kurowskiego napomniano (Tokarz, 1914, s. 229–231). Ożywienie działań nastąpiło jeszcze za dyktatury Langiewicza, po jej upadku ruch powstańczy na ziemiach krakowskich stracił na sile i spontaniczności.

Kultura studencka „za pozwoleniem władz”

Klęska powstania styczniowego stała się cezurą w życiu polityczno-społecznym i kulturalnym dawnej stolicy Polski. „Ten srogi pogrom, ten rok straszliwy stanowi przełom w kronice trzech pokoleń w Krakowie, jak w dziejach narodu” – stwierdził już z perspektywy lat Ludwik Dębicki (Dębicki, 1896, s. 173). Środowisko „pracowni Filippiego” rozpadło się. W okrojonym składzie grupa spotykała się jeszcze pod koniec 1864 r., ale powrót do formuły z początkowego okresu jej aktywności, sprzed powstania, okazał się niemożliwy. Rozluźnieniu uległy więzi łączące niegdysiejszych przyjaciół – z czasem ich drogi się rozeszły. Porażka Austrii w wojnie pruskiej w 1866 r. przyspieszyła proces liberalizacji polityki zaborczej monarchii habsburskiej wobec krajów podbitych i przyniosła Polakom autonomię galicyjską. Kraków otrzymał prawo wyboru Rady Miejskiej i prezydenta, do szkół i urzędów powrócił język polski. Na scenę polityczną wkroczyło stronnictwo stańczykowskie, które zasilili Szujski, współtwórca „Przeglądu Polskiego” i *Tęki Stańczyka*, pierwszy kierownik Katedry Historii Polski, pierwszy sekretarz generalny Akademii Umiejętności (1872–1883) i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego (1878/1879). Środowiska konserwatywne zaczęły nadawać ton życiu politycznemu, naukowemu i towarzysko-kulturalnemu miasta. Uniwersytet Jagielloński, szkolnictwo i administracja krakowska zostały poddane repolonizacji. Na uczelni powoływano do istnienia kolejne katedry i pracownie, wzrastała liczba studentów i pracowników naukowych, do użytku oddawano nowe gmachy (w 1887 r. otwarto Collegium Novum).

W czasach autonomii galicyjskiej nieodłącznym elementem krakowskiej obyczajowości stały się uroczystości rocznicowe z udziałem przedstawicieli duchowieństwa, władz miejskich i uniwersyteckich, a także braci studenckiej i młodzieży szkolnej. Delegacje środowisk akademickich uczestniczyły m.in. w powtórnym pochówku króla Kazimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej (1869), obchodach 400-lecia urodzin Mikołaja Kopernika (1873), jubileuszu 50-lecia pracy literackiej Kraszewskiego (1879) i 400. rocznicy śmierci Jana Długosza, połączonej z I Zjazdem Historyków Polskich i przeniesieniem prochów kronikarza do nowego sarkofagu w kościele Na Skalce (1880), w pogrzebie wawelskim (1890) i uroczystościach 100. rocznicy urodzin Mickiewicza (1898), podczas

których na krakowskim Rynku odsłonięto pomnik poety według projektu Teodora Rygiera. Do tego dochodziły organizowane już przez samych studentów i na mniejszą skalę wieczorki poetyckie i literacko-muzyczne, bale i odczyty na cele dobroczynne, loterie fantowe.

Po legalizacji, w latach 1866 i 1867, wzrosła rola Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Czytelni Akademickiej. Według danych opublikowanych pod koniec lat 80. XIX w., za rektora Stanisława Tarnowskiego, w 1866 r. do Towarzystwa przystąpiła większość ówczesnych studentów krakowskiego Uniwersytetu (*Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, 1887, s. 246). Ze środków pozyskiwanych od darczyńców prywatnych, „jako też z odczytów i balów urządzanych na dochód Towarzystwa” finansowano zarówno zapomogi studenckie (do 1868 r. bezzwrotne), jak i nagrody dla autorów „najlepszych rozpraw konkursowych z różnych gałęzi nauk” (*Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, 1887, s. 246). Czytelnia Akademicka prowadziła swoją działalność w lokalu w centrum miasta. Utrzymywała wypożyczalnię książek i czytelnię czasopism polskich i zagranicznych, które nabywała po zaniżonych cenach lub pozyskiwała od darczyńców. W siedzibie Czytelni organizowano prelekcje i wieczorki słowno-muzyczne, finansowane ze składek lub płatne, z przeznaczeniem na cele charytatywne i społeczne. Od 1873 r. takie wieczorki organizowano regularnie w rocznicę śmierci Mickiewicza. W latach 80. funkcję organu prasowego młodzieży akademickiej mniej lub bardziej formalnie pełniły kolejno: rocznik „Przegląd Akademicki” (1881–1882), „Przyszłość” (1883–1884) – dwutygodnik o tendencjach pozytywistycznych, firmowany przez lekarza, społecznika i byłego powstańca Jana Jodłowskiego (Zgórniak, 2022, s. 94), „Ziarno” (1885) (*Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, 1887, s. 248). Z czasem z Czytelni Akademickiej, będącej inicjatywą ogólnoakademicką, zaczęły wyłaniać się koła i sekcje naukowe, zrzeszające studentów poszczególnych wydziałów i dyscyplin, m.in. Kółko Przyrodników (Köhler, 2006), Kółko Filologiczno-Literackie (Kijas, 1966, s. 128), Kółko Geograficzne, a także sekcja szachów, szermierki i chór akademicki (*Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, 1887, s. 250–251). Na Wydziale Lekarskim i Wydziale Prawa i Administracji działały osobne biblioteki (na prawach stowarzyszeń pod kuratelą Senatu). W latach 1885–1890 „z celem pielęgnowania ściślejszych związków koleżeństwa” (*Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, 1887, s. 249) działalność prowadziło Bractwo Akademickie Filaretów, nawiązujące do tradycji romantycznych, pod patronatem Ignacego Domeyki (1802–1889).

Stowarzyszenia studenckie działające na Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XIX w. podlegały kontroli ze strony władz

akademickich i zaborczych (policji). Obawiano się zwłaszcza politycznego zaangażowania młodzieży. Niepokój władz budziły związki studentów z ruchem socjalistycznym (Buszko, 1963; Zgórniak, 2022). W 1890 r. Czytelnia Akademicka decyzją prezydium Namiestnictwa we Lwowie została zamknięta, jak donosiła prasa, „z powodów, że towarzystwo to, jako niepolityczne dopuściło się w ostatnich czasach kilkakrotnie przekroczeń swego zakresu działania, urządzając zgromadzenia i zebrania, na których dyskutowano kwestie polityczne i społeczne” (*Rozwiązanie Czytelni Akademickiej w Krakowie*, 1890, s. 1). Młodzież akademicka była społecznością wewnątrznie zróżnicowaną, tak pod względem poglądów politycznych, jak i pochodzenia społecznego czy terytorialnego, statusu majątkowego, a z czasem i płci (kobiety zaczęły studiować na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 90.). W okresie zrywu styczniowego zasięła oba wzajemnie zwalczające się obozy: „biały” i „czerwony”, później postępowo-demokratyczny, konserwatywny czy socjalistyczny. W miarę upływu lat rosła liczba krakowskich studentów: przybywało młodzieży mieszczańskiej i chłopskiej, a także spoza Austro-Węgier.

Wraz ze zmianą struktury społecznej ewoluowało życie towarzyskie miasta i jego kultura studencka. Na przełomie XIX i XX w. wśród młodzieży zrodził się „jakiś niby bunt, jakieś pragnienie szerszego oddechu” (Krzyżanowski, 1964, s. 141). Prądy i tendencje modernistyczne opanowały malarstwo, literaturę, krytykę literacką i artystyczną, muzykę i teatr (w 1893 r. otwarto Teatr Miejski, w którym wystawiano sztuki artystów młodego pokolenia, rodzimych, m.in. Stanisława Wyspiańskiego i Gabrieli Zapolskiej, a także twórców europejskich, z Augustem Strindbergiem i Henrykiem Ibsenem na czele). We wrześniu 1898 r. do Krakowa zjechał Stanisław Przybyszewski, owiany w kraju i za granicą sławą geniusza i skandalisty. Otoczony rzeszą wyznawców, zapoczątkował pod Wawelem nowy, typowy dla modernistycznej bohemy styl życia, na który składały się: swoboda obyczajowa, zwłaszcza erotyczna, pogarda dla norm społecznych i moralności mieszczańskiej, kult artysty i „sztuki dla sztuki”. Krakowskie życie towarzysko-kulturalne przeniosło się z salonu do kawiarni.

BIBLIOGRAFIA

- Bałucki, M. (1897). Z moich wspomnień. *Przegląd Literacki*, nr 24, 1–3.
- Budrewicz, T. i Stachura-Lupa, R. (2019). *Kraków literacki w XIX wieku. Szkice*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Buszko, J. (1963). *Spoleczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomii galicyjskiej (1869–1914)*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Chłędowski, K. (1957). *Pamiętniki*, t. I: *Galicja (1843–1880)*, wyd. 2 uzupeł., do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył A. Knot. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czesak, A. (2021). Jan Kanty Turski (1833–1870) – krakowianin, poeta. Przypomnienie. *Rocznik Biblioteki Kraków*, 405–421.
- Część literacko-artystyczna. Ira Aldridge. Życiorys. (1854). *Czas*, nr 252, 1–2.
- Dębicki, L. (1896). *Trzy pokolenia w Krakowie*. Kraków: w Drukarni „Czasu” Fr. Kluczyckiego i Sp.
- Estreicherówna, M. (1968). *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Got, J. (1984). *Teatr austriacki w Krakowie w latach 1853–1865*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Gracz-Chmura, E. (2013). *Literatura romantyczna w Krakowie (1827–1863). Zarys monograficzny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kijas, J. (1966). Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej UJ w okresie Stanisława Tarnowskiego (1871–1909). W: T. Ulewicz (red.), *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 111–163.
- Köhler, P. (2006). *Koło Przyrodników Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. 130 lat tradycji (1873–2003)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych. Wydanie Senatu akademickiego na pamiątkę otwarcia Collegium Novum*. (1887). Kraków: z Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krzyżanowski, M. (1964). Wspomnienia księgarza. W: W. Bodnicki [et al.] (red.), *Kopiec wspomnień*, wyd. 2, rozsz. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 129–176.
- Maciejewski, J. (1971). *Przedburzowcy. Z problematyki przelomu między romantyzmem a pozytywizmem*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Miśko, D. (1891). *Historia założenia i rozwoju Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego w 25. rocznicę jubileuszową*. Kraków: Nakładem Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Myśliński, J. (1964). Czytelnia Akademicka i Ognisko. W: C. Bobińska (red.), *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX w.*, t. I. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 165–191.
- Pieniążek, C. (1888). *Michał Bałucki – szkic literacki*. Poznań: Drukarnia Kuriera Poznańskiego.
- Rozwiązanie Czytelni Akademickiej w Krakowie. (1890). *Kurier Lwowski*, nr 50, 1.
- Tokarz, W. (1914). *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*, t. 1–2. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków.

- Turski, J.K. (1865). *Wielkie początki. Powieść w dwóch częściach, złożona z obrazków i wspomnień krakowskich*, cz. 1–2. Lwów: Nakład Karola Wilda.
- Tyrowicz, M. (1968). Kraków od Wiosny Ludów do nocy styczniowej 1848–1864. W: J. Bieniarzówna (red.), *Szkice z dziejów Krakowa: od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 309–351.
- Zgórniak, M. (1964). Młodzież akademicka Uniwersytetu Jagiellońskiego wobec wydarzeń politycznych lat 1846–1866. W: C. Bobińska (red.), *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX w.*, t. I. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 134–140.
- Zgórniak, M. (2022). Józef Łuszczkiewicz w Czytelni Akademickiej. W: A. Dworzak i A. Betlej (red.), *Praxis sine theoria. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Adama Małkiewicza: w 140-lecie powstania pierwszej katedry historii sztuki na ziemiach polskich*. Kraków: Wydawnictwo Attyka, 91–101.

Renata Stachura-Lupa – dr hab., prof. UKEN. Badaczka pozytywizmu, autorka książek: *Adam Betcikowski – pisarz i historyk literatury* (2005), *Poglądy ideowo-estetyczne Stanisława Tarnowskiego* (2016), *Kraków literacki w XIX wieku. Szkice* (2018, współautor Tadeusz Budrewicz). Zajmuje się wpływem filozofii, religii i polityki na literaturę lat 1863–1918, emancypacją i ruchami kobiecymi w XIX i na początku XX w., krytyką literacką, a także życiem literackim i artystycznym Krakowa w dobie autonomii galicyjskiej.

